

Egzistencinės egzilio problemos Bronio Railos svarstymuose

Mes – egzilai,
Ne herojai.
Herojai pasilieka
- ir miršta.
*Gizi de Zsemley Blo*¹

Bronio Railos intelektualinių svarstymų ypatumai (Ivadas).

Bronys Raila yra vienas iš to tikrojo, nemeluoto, objektyvaus ir išvalgaus žurnalizmo išėivijoje atstovų. Nerimstantis, ieškantis, temperamentingas, aktyviai besireiškiantis plačiose gyvenimo sferose autorius stipriai prisidėjo prie tautos laisvinimo kovos. Jį drąsiai galima vadinti vienu iš produktyviausių, o kartu ir prieštaringiausių XX a. rašytojų. Tūkstančiai jo knygų puslapių ir šiandien primena tą sunkų lietuvių tautai laikotarpį, kai vieni ieškojo priemonių padėti kraštui ir išlikti lietuviais, kiti kentė bolševikų jungą. Gausiuose intelektualiniuose svarstymuose B.Raila neapsiriboja vienos temos ar problemos analize. Jam rūpi viskas, kas susiję su toli likusiu kraštu, ir tai autorius vaizduoja per tėvynę palikusio žmogaus prizmę. Knygose randame išėivių gyvenimo ir rūpesčių, gerosios ir blogosios pusės aprašymų. Autorius sklandžiai ir gyvai vaizduoja eilę skaudžių lietuvių tautai įvykių, atnešusių vargą, tremtį, žudynes. B.Raila nelinkęs padailinti situacijų, jo pažiūros ir aštri, tiesmukiška, kompromituojanti, pilna ironijos ir sarkazmo, kandi ir polemiska kritika dažnai buvo puolama. Bet būtent to autorius ir siekė - dialogo, kuris padėtų surasti geriausią sprendimą. Jo įvairių problemų apmąstymai vadinami tiesiog esė, kai kur artėja prie parodijos, satyros ar net meninio reportažo žanro. Ironiškai autorius žvelgia ne tik į kitus, šalia jo esančius. Taip, į juos taipogi, tačiau nesvetima jam ir saviironija, individualios situacijos apmąstymai, kontraversiški minčių apie save analizė.

Viena iš svarbiausių temų, neraminusių politinį emigrantą – tai savęs suvokimas ir permąstymas svetimoje kultūroje, nes nuo to priklausė ne tik jo paties tolimesnis likimas, bet ir už Atlanto pasilikusios tėvynės bei tautiečių situacija. *Kokia išėivio padėtis, gyvenimo būdas, ką jis daro Lietuvos išlaisvinimo vardan, kur tos veiklos plusai ir minusai, kaip reikėtų elgtis, kad kraštui būtų naudingiausia, kokį vaidmenį šiuose kontekstuose atlieka generacijų kaita?* Šalia šių reikšmingų ir B.Railos plačiai aptariamų problemų, iškyla ne tik išėivijos, bet ir Sovietų Sąjungos spaudoje garsiai ir kontraversiškai nuskambėjęs *išėivių bendravimo, ryšio su kraštu motyvas*. Visos šios temos autoriaus straipsniuose persipina ir papildo viena kitą, todėl ir darbe būtų prasminga jas aptarti bendrai. Tai vieni iš esminių B.Railos galvojimų. Turbūt nerastume nei vieno straipsnių rinkinio, kuriame autorius vienaip ar kitaip nebūtų palietęs šių išėivijos gyvenimo ir santykio su kraštu motyvų. Jis buvo vadinamas “emigrantinių veiklos dogmų ir iliuzijų griovėju”, pritarė išėivijos bendradarbiavimui su krašto kultūrinėmis jėgomis, neigė VLIK`o teises atstovauti lietuvių tautai, ragino stabdyti ginkluotą kovą². Todėl žurnalisto požiūris į šias problemas to meto kontekste atrodo ganėtinai neįprastas ir išskirtinis. Darbo tikslas yra atskleisti ir parodyti B.Railos pažiūrų savitumą egzilio bei krašto santykių problemų kontekste.

Duona su padažu ar vienetas su nuliu?

B.Raila, aptardamas emigrantų situaciją pradeda nuo to, kad lyg tarp kitko užsimena apie išėiviui svarbiausią interesą – t.y. “šaknų suleidimas į naują riebėsnę dirvą, savo reikalai ir savas kasdieninis gyvenimas”³, “kasdienė duona ir jos riebėsnė padažai”⁴. Tai, be abejoj, suprantama, turint omenyje klaidžiojančio, naujos vietos po saule ieškančio žmogaus situaciją. Atsidūrus tokioj padėty, apsiribojus tik materialiais rūpesčiais, kalbos apie tautos laisvinimą (ką dažnai vadiname netgi išėivio misija, užduotimi) tokiam žmogui nerūpi, darosi neįdomios ir įkyrėjusios, o su Lietuva juos sieja tik retas ir tik asmeninis ryšys. Niveliuotis ir sumaterialėti emigrantui labai paprasta. Sudėtingiau išlikti savimi. Tuos, kurie išsižadėjo savosios prigimties, galima pavadinti labai lengvai išsprendusiais savo egzistencijos dilemą – anot M.Katiliškio – “išėjusiems negrįžti”. Argi prasminga toliau laužyti galvą ir dėl kažko jaudintis, bandyti pateisinti save? Lengviau prisijungti prie aplinkos nuotaikų, susiliesti su dauguma.

Savo tekstuose B.Raila skiria du emigrantų sluoksnius – tai pasyvusis liaudies ir darbininkijos bei aktyvusis, garsiai besireiškiantis intelektualinis sluoksnis. Analizuodamas įvairaus pobūdžio “emigrantines”

problemas, autorius remiasi pastaruoju, o būtent pirmajam ir buvo skirtas duonos su padažu apibūdinimas. Intelektualinį sluoksnį B.Raila vadina mažuma, kuri nenustygsta vietoje, visur dalyvauja, viskuo domisi, kovoja. „Tai elitas. Tai vienetai, ieškantys nulių. Ir visuomet šiek tiek surandantys. Nes vieneto reikšmė ir galia kyla su prie jo dešinės prirašomų nulių skaičiumi: 10, 100, 1000...“⁵, - filosofškai kalba autorius. Tokie „vienetai“ - tai tautos egzistencijos pamatas, nes visas jų aktyvumas yra savanoriškas, todėl rezultatyvus ir naudingas. Šiuo skirstymu reikalas nesibaigia, šią mažumą B.Raila dar padalina į daugumą ir mažumą. Dauguma – tai tradicijos šalininkai, konservatyvūs įvairių srovių atstovai, pasisakantys už nepriklausomą demokratinę Lietuvą, atmetantys bendradarbiavimą su okupantu ir bet kokius ryšius su kraštu. Mažuma – tie, kurie daugumos nusistatymą laiko atgyvenusiu, už laisvą Lietuvą siūlo kovoti laisviau, vykdyti kultūrinius mainus su kraštu bei naudoti kitokius rizikingesnius būdus. Nors B.Raila niekur tiesiogiai nepamini, bet iš bendro jo pažiūrų konteksto galima spręsti, jog autorius priklauso būtent „mažumos mažumai“, nes jo mintys aiškiai liberalios, jis nevengia netgi ryšio su okupantu, jei tai naudinga tautai.

Politinė suirutė egzilyje

Pamėginęs susivokti išeivijos situacijoje, autorius pereina prie tuo metu ganėtinai aktualios ir opios temos - bandymų surasti kaltininkus. Savo požiūriu rašytojas tikriausiai netapo atradėju, nes tiesiog konstatavo visų pripažintą ir garsiai eskaluojamą faktą, jog, „vieniem tėvynės išdavikai pasidarė tie, kurie tėvynėje pasiliko ir `nuėjo tarnauti okupantui`, o kitiem tėvynės išdavikai ir bailiai buvo tie, kurie iš jos pabėgo, palikdami tautą nelaisvės jungui“⁶. Tai, be abejo, natūralus reiškinys, tačiau šalia jo atsiranda ir bandymai kaltininkų ieškoti pačios išeivių bendruomenės viduje. Čia ryški kova dėl valdžios, grupinis ir ideologinis susiskirstymas, kuris griaua bei sunkina ir taip sudėtingą egzilo būseną. „Išeivijoje dar nebuvo nė vieno organo, institucijos ar šiaip ryškesnio sambūrio, kurių visuomenės balsai nekaltintų ydom, netesėjimais ir nedovanotinom klaidom, arba vieni organai nepriekaištautų kitiem dėl jų netinkamai atliekamų funkcijų“⁷, - drąsiai ir tiesiai teigia B.Raila. Visa tai, jo nuomone, atspindi moralinę išeivijos atmosferą, jų konfliktinę situaciją. Tai galima paaiškinti, juk sunku palikus kraštą ir turėtas, neretai aukštas, pozicijas, būti beveik nereikšmingu ir jokios įtakos neturinčiu žmogumi. Todėl bet kokiom priemonėm, nesusimąstant, kaip būtų geriau ir patiems, ir kraštui, siekiama prarastos didybės, didvyriškumo, bandoma paslėpti skausmingus išgyvenimus, nusikratyti kaltės ir atsakomybės.

Tokia egzilo būseną apibūdina ir ryškiai B.Railos pabrėžiamą emigrantų susikurtą „misijos“ reiškinį. Gal pasirodys keista, bet autorius nuvainikuoja šios misijos prasmę. Jau cituotas eilėraštis yra viena iš rašytojo naudojamų priemonių „pastatyti pasipūtusį ir susireikšminusį egzilą į vietą“. Tam, kad būtų įtikinamiau B.Raila prisimena ir dar anksčiau Mykolo Biržiškos pasakytą frazę - „Herojus liko namuose“⁸. Šie skaudūs, bet teisingi žodžiai buvo pavartoti M.Biržiškos ir prisiminti B.Railos vien todėl, kad „po karo lietuvių tremtinių visuomenėje bei jos vadovaujančių politinių organų pareikškimuose buvo įsigalėjęs pernelyg pakilus ir išdidus ūpas“⁹, rašoma vienoje iš žurnalisto knygų. Dar daugiau, pats būdamas išeivių bendruomenės narys, autorius drąsiai ir ironiškai kalba apie susiklosčiusią situaciją. Egzilų manymu, jie, tai tie dešimtys tūkstančių, išnešę užsienin vertingiausią tautos „potencialą“. O iš Lietuvos į naują erdvę persikėlusios senos ar čia susikūrusios naujos grupės „teisėtai ir teisingai“ atstovauja Lietuvai. Ir „jos ir tik jos“, kaip ironiškai teigia B.Raila, turi vadovauti krašto išvadavimui ir būsimai Lietuvai. „Ką ten? Išbėgusio potencialo organai jau dabar eina kaip ir išlaisvintos Lietuvos valdžios pareigas, ir visi jiems turi subordinuotis!“¹⁰, - net sušukdamas teigia autorius. Toks rašymo tonas atskleidžia neigiamą B.Railos požiūrį į išeivijos daugumos poziciją. Kalbėjimas apie egzilus, kaip vienintelius siekiančius krašto laisvės, kaip vienintelius besistengiančius kažką daryti, rašytojo laikomi tik gražiais norais bei tauriomis pastangomis, tačiau visiškai nerealiomis ir neveiksmingomis. „Lietuvių tautos branduolys paliko namie, kaip ten yra ir liks visa būsimoji Lietuvos valstybinė tauta. Jei ten yra tauta, tai ten yra ir teapsireikš tikroji tautos valia“¹¹, - griežtai ir neginčijamai teigia B.Raila. Užsienio lietuvių piršimasi į valdžią, autorius laiko neteisėtu ir nedemokratišku elgesiu. Tai vadinama tiesiog nepagrįstom pretenzija ir negausių grupelių troškimais. Dar daugiau, žurnalistas teigia, kad tos grupelės siekia nepagrįstos valdžios, besiremdamos ne realybe, šiandienine situacija, bet anų laikų atsiminimais ir seniai neveiksmingom politinėm „aritmetikom“. Juk visos politinės partijos persikėlė užatlantėn iš okupuotos Lietuvos ir čia bando atgimti, tęsti

savo veiklą, vadovauti. Tik situacija visiškai pasikeitusi, o valdymo modeliai pasenę ir nebetinkami. Kaip pavyzdį pasirinkdamas tautos žadintoją Vinčą Kudirką, B.Raila drąsiai teigia, kad dešimtys tūkstančių išėjusių, pabėgusių toli ieškoti geresnio gyvenimo, tikrai nėra laikomi „Lietuvos išlaisvinimo kovos“, stiprintojais ar laisvės siekėjais. Todėl autorius pateikia griežtą ir realią išvadą: „Tad tokio pasirinkimo ir likimo vaidmenį vis itin aukštai bevertinantiems mūsų ankstesniems ir vėlesniems išėjūnams gal labiau tiktų šiek tiek pritildyti savęs išsigarbinimo lyras...“¹². Ta tema autorius netgi sukūrė trumpų eilėraščių-parodijų, kuriuos pavadino „Veiksmių serenada“. Juos rašydamas B.Raila rėmėsi lietuvių klasikų – A.Baranausko, Maironio, A.Mickevičiaus ir kitų – pavyzdžiais: paėmė jų kūrybos formas ir įdėjo savo turinį. Dar akivaizdesnis klasikinio eilėraščio modelio pritaikymas to meto situacijai – tai „maironiškai“ sukurtas „Patriotas nuo Birutės kalno“. Kadangi tokie bandymai dar ryškiau nei straipsniai atskleidžia žurnalisto požiūrį į to meto politiką, pravartu su jais susipažinti (Priedas Nr.1 ir Nr.2 - psl.18-20).

Kai kur lyg ir bandydamas teisinti egzilus, B.Raila užsimena, kad kiekvieno lietuvių teisė ir pareiga dirbti ir aukotis už tautą, tačiau jam niekaip nepavyksta pateisinti fakto, kodėl kai kurie užsienio veikėjai turėtų kėsintis į visišką valdžią. Jiems pateisinimų nėra. Dar ir dėl to, kad tie valdžios trokštantieji – tai tarsi „politinis vėžys“¹³, kuris nuo pirmųjų iki šių tokios situacijos dienų „drasko išėivijos visuomeninį ir dvasinį kūną“. B.Raila labai kritiškai atsiliepiama apie išėivijos politikus ir laiko juos visų bėdų kaltininkais, nes egzilio situacija ir be to yra ganėtinai sudėtinga. Žmogus kaskart išbandomas: ar sugebės išlikti, ar pajėgs likti lietuviu, ar tebebus kokybišku žmogumi. O šalia to atsiradusios rietenos, beprasmiškos kovos dėl valdžios tik apsunkina realybę. Todėl nestebina ir B.Railos mintis, jog išėivių politikai elgiasi neetiškai, nesąžiningai tautos atžvilgiu ir tiesiog nepadoriai, jei vertinsim iš krikščioniškųjų pozicijų. Autorius tarsi norėdamas pagąsdinti prisimena krikščionišką tiesą, jog kiekvienam teks nešti sunkią atsakomybės našta¹⁴. Situacijos beprasmiškumą atskleidžia dar viena B.Railos mintis. Jis teigia, kad visų egzilinių vyriausybių, seimo, prezidentūros ar kitokių organų sudarinėjimas gali būti tik simbolinis, o gal netgi tik dirbtinis. Taigi naudos iš to nei kraštui, nei egzilams nėra¹⁵. Tokie griežti pasisakymai dar kartą įrodo išėivijos politinių kovų, ir iš to kylančio širdies nerimo beprasmiškumą. Situacija tampa dar sudėtingesnė, kai paaiškėja viso šio triukšmo rezultatas: „pavergta Lietuva nebelaukia iš savo politinės emigracijos tokios kovos, kuri pačiu trumpiausiu laiku sugrąžintų jai laisvę“. Nelaukia ir nebetiki, kad politinių emigrantų besierzeliuojanti saujelė iš viso galėtų tokį milžinišką užmojį kada atlikti – sumušti Rusiją“¹⁶.

Išėivijos situacija ryšio su kraštu kontekste

Griežtai sukritikavęs egzilų susireikšminimą, B.Raila siūlo tam tikrus būdus, kaip vertėtų koreguoti emigrantų veiklą, kokios pozicijos savo pačių ir krašto atžvilgiu reikėtų laikyti. Prieš siūlydamas savo sprendimus, autorius kalba apie tris Lietuvas, kurios atsirado kaip okupacijos rezultatas ir yra pagrindinė išėivių nesantaikos, dramų, kaltinimų ir smerkimų priežastis. „Pirmoji Lietuva“, pasak B.Railos, tai nepriklausomybės laikų Lietuva, kurią atsiminimuose vis dar nešiojasi vyresnieji išėiviai ir kurios seniai nebėra. „Antroji Lietuva“ – tai sovietų Rusijos užgrobtą provinciją, LTSR. Na ir „trečioji Lietuva“ – tai „neoficialioji realybė“, tie tikrieji tautiečiai, bandantys prisitaikyti prie okupantų reikalavimų ir kęsti priespaudą, išlaikyti lietuvišką dvasią. Toks autoriaus skirstymas išties įdomus ir iškalbingas, vedantis prie pagrindinio B.Railos siūlymo egzilams – susipažinti su visom sąlygom ir artimai bendrauti. Jo manymu, visos trys dalys sudaro tikrąją Lietuvą ir tik visas jas pažinus, galima gauti reikšmingą rezultatą.

Įdomu tai, jog B.Raila yra vienas tų, kurie palaiko tą retą išėivių bendruomenėje poziciją dėl ryšio su kraštu. Nors straipsniuose galima rasti šalto padėties konstatavimo: „tai buvo aiškus siekimas susilpninti lietuvių išėivijos daugumos griežtą opoziciją prieš bolševizmą ir Lietuvos okupaciją, pripratinti sutikti su dabartine padėtimi ir ilgainiui galutinai išblėsinti patriotinės rezistencijos dalį“¹⁷, tačiau autorius griežtai pasisako už bendravimą ir santykių palaikymą. Kelionės Lietuvon, ryšių palaikymas pagal okupantų primestas taisykles žurnalistui atrodo nevisai priimtinas būdas. Tokią situaciją jis apibūdina „politiniais ir dvasiniais varžtais“¹⁸. B.Railos manymu, „rimtas susipažinimas ir naudingi ryšiai atsirastų tik tada, kai <...> vyktų laisvos kelionės, kai kultūrininkų, mokslininkų ir visuomenininkų apsilankymai pasireikštų visokio turinio laisvomis paskaitom ir diskusijom“¹⁹. Kaip matyti, autorius parodo realią situaciją, o vėliau pateikia asmeninę ateities

viziją, kuri turėtų pasitarnauti lietuviui. Šalia to jis drąsiai pasakoja apie savo keletą dešimtmečių trukusius susirašinėjimus su sovietų Sąjungos atstovais Sniečkumi, Paleckiu, Mieželaičiu, Baltušiu ir kt. Autorius to nelaiko bendradarbiavimu su okupantu, o tiesiog diskusijom. Todėl ir visus jis kviečia pažinti okupuotą kraštą patiems, nes informacija, pasiekianti išeivius, dažnai būna klaidinga, iškreipta, pajuodinti sovietinės Lietuvos gyvenimą. O krašto lietuviai apie egzilus bei jų gyvenimą apskritai gauna melagingą informaciją. Todėl, pasak jo, nereikėtų vengti ryšio su tautiečiais, nes tikrosios, „trečiosios Lietuvos“ niekaip kitaip nepažinsi. Be abejo tokiam bendravimui autorius neišvengiamai mato riziką, tačiau pateikia keistą sprendimą, tarsi siūlo pasirinkti mažesnę blogybę: „siekti, kad komunizmas nebūtų Lietuvos surusėjimas, ir įrodyti, kad jis turi teisę ir pajėgą tapti `lietuviškas komunizmas`. Iki tol, kol prašvis tikroji valstybinė, tautinė ir asmeninė laisvės aušra“²⁰. Toks autoriaus teiginys ir kvietimas yra ganėtinai keistas ir kontraversiškas, tačiau neturint kito pasirinkimo galbūt ir pateisinamas.

B.Railos knygoje galima rasti ir daugiau tokių patriotui nebūdingų nukrypimų „ne į tą“ pusę. Iš rašytojo biografijos yra žinomi klaidūs jo ieškojimai. Štai žurnalistas bando padėkoti „miesto architektam bei skulptoriui ir lietuviškajai kompartijos daliai <...> už moderniškai paryškintą <...> sostinės lietuvišką veidą“²¹. Be to, dažnai autoriui tenka aiškintis dėl griežtų ir neįprastų savo pozicijų, ar dažno pažiūrų bei partijų kaitaliojimo. Jis pasiteisina tiesiog tiesos paieškomis. Štai kaip apie tokį žurnalisto polinkį kalbama jo biografijoje: „B.Raila nuolat ieškojo naujų kelių, prasmingesnių ideologijų, skirtingų kryptų“²². Pagrindinės savybės, stūmusios jį į aktyvią visuomeninę, politinę ir kultūrinę veiklą – tai vidinis nerimas, energija ir noras siekti nepasiekiamo. Šie žurnalisto būdo bruožai atsispindi ne tik jo beveik literatūriniam rašymo stiliuje, bet ir plačius kontekstus aprėpiančiame turinyje. Todėl drąsiai, nebijodamas prieštarauti nusistovėjusiai nuomonei jis teigia: „Kada gi liausimės svaičiojė, neva suartėjimo tiltai statomi ne pakeliui į tautą, bet į Maskvą?“²³. Atsisakymas bendrauti su kraštu ar bent jau to vengimas, pasak žurnalisto, yra tiesiog neprotingas. Be abejo, jis neneigia, kad okupantai turi slaptų kėslų ir kultūrinio bendradarbiavimo idėja yra tik kaukė. Tačiau ar reikia drebėti ir baimintis iš anksto. Pagalvojame, kad galbūt geriau iš anksto, kad tik paskui nebūtų per vėlu. Betgi B.Raila siūlo panaudoti šią padėti savo tikslams: „O kodėl mes <...> neturėtume ir neprivalėtume savo tautiečius tėvynėje „jaukinti“ prie laisvos ir nepriklausomos Lietuvos idealo?“²⁴, kaip tai daro okupantai. Išeivių baimė bendradarbiauti B.Railos tekstuose laikoma silpnybe. Jis kuria idealaus išeivio – kovotojo už laisvę paveikslą. „Jeigu išeivijos lietuvis yra jau toks, kad jį galima prijaukinti ir pripratinti prie nūdienės padėties“²⁵, tai jis nieko negali duoti savo tautai, nes tiesiog nesugeba kovoti. Toje baimėje slypi nepasitikėjimas ne tik savimi, bet visų pirma savo tautiečiais tėvynėje. O jeigu taip, tai „mes jau užantspaudojam išeivijos bankrotą“. Tokiu atveju B.Raila siūlo apskritai nebekalbėti apie jokiais laisvės kovas, nes, kaip vaizdžiai jis pasako, „tokių dvasiškai nudraskusių armijų į kovą negalės ir nesutiks vesti ne tik generolai, bet ir rimtesni puskarininkiai“²⁶. Juntamas didžiulis žurnalisto nusivylimas išeiviškąja bendruomene, kuri net neturi drąsos savo tautos išlaisvinimo vardan išsklaidyti baimės ir panaudoti situaciją gudriai, prasmingai ir naudingai. Čia iškyla, pasak B.Railos, „lietuviško žmogaus kokybės klausimas“, ir šiapus ir anapus²⁷. Pagrindinis uždavinys, keliamas šiam žmogui – „savo dvasinių ir tautinių idėjų pagrindų gilus įsisąmoninimas, su jų atstovavimu ir realizavimu tvirto charakterio šarvuose“²⁸.

Tokie griežti teiginiai slepia mintį, jog kraštą nuo išeivijos skiria ne tik geležinė uždanga, bet ir moralinė, dvasinė užtvana, kurią sugriauti galima tik palaikant ryšį su Lietuvoje likusia tautos dalimi. Nes ne tremtyje gyvenančiųjų svaičiojimais apie jų laisvės kovas gali padėti, o tik „Lietuvos žemė, Lietuvos kraštas, lietuvių tauta ir jos gyvieji vaikai tėvynėje, jų rezistencija, jų valia, jų pajėgumas, jų kova už laisvę ir nepriklausomos valstybės atstatymą yra pagrindiniai ir lemiantieji mūsų tautos išlikimo ir valstybės atstatymo veiksniai“²⁹. Ši B.Railos citata yra pagrindinis jo nusiteikimas egzilų ir krašto ryšio plotmėje ir jo autorius laikosi visuose savo galvojimuose.

Tikroji išeivių misija – kultūrinių vertybių puoselėjimas

Kyla klausimas: kokioj vietoj atsiduria išeiviai, kokia jų užduotis, kaip jie gali pagelbėti kraštui, jeigu išvis tebegali? Šiai temai B.Raila taip pat skiria daug dėmesio. Tačiau prieš konkrečiai atsakydamas jis skatina egzilus pamąstyti, ar „dar būsim pajėgūs išlaikyti savo pačių tautinį atsparumą“³⁰. Kaip matyti, autorius kalba

trečiuoju daugiskaitos asmeniu, taip susitapatindamas su egzilais, nors jo nuomonė, reikia tikėtis, ir elgesys, skiriasi nuo viešai nusistovėjusio. Jis bando atsisukti „į Lietuvą veidu“, t.y. būti arti jos, pažinti ir įsisąmoninti, kad tokiu būdu galėtų priartėti su užduotim – prisidėti prie išsilaisvinimo. Toks bendravimo būdas, pasak B.Railos, reikalingas todėl, kad žmogaus, kuriam rūpi krašto likimas, jokių būdu negali tenkinti ryšys, kurį siūlo okupantas, t.y. kelionė su turistų vizomis, su nakvyne viešbučiuose, su slaptosios policijos palydovais ir aplink sklandančia „laisvės importo baime“ bei siekiu „eksportuoti sovietinės sistemos interesus“. Nauda iš tokio bendravimo minimali ir netenkinanti, be to, tai rizikinga. Ką gi siūlo B.Raila? Kaip buvo minėta, siūloma pažinti tikrąją Lietuvą, suprasti tautos likimo raidą ir visa tai daryti rezistentiškai – „aktyviai, 'kovotojiškai', rizikingai ir pavojingai; <...> ugdyti jėgas ir telkti lėšas palaikyti santykiui su lietuviais patriotais, padėti tautos savigynai ir tautiniam pagrindžiui, su juo mainytis dvasinėm ir kultūrinėm vertybėm“³¹. Tai yra pats sunkiausias, jo nuomone, darbas, bet pats svarbiausias ir reikalingiausias. Kaip matyti, nėra paminėtas politinis matmuo, kuriuo iki šiol labiausiai rėmėsi išeiviai. Vis tik visiškai atsisakyti politikos ir ideologijos, B.Railos manymu, nereikėtų, tačiau pastarosios turės reikšmės, kai turėsime brandžią tautinę kultūrą. Todėl lietuvių išeivijos „išlikimo ir stiprėjimo laidas yra dvasinis ir etinis“³² – t.y. kultūrinių vertybių kūrimas ir puoselėjimas.

Dar kitaip šį pagrindinį uždavinį išeiviams autorius pavadina – „aktyvios dvasios principu“, kuris nors ir lieka konservatyvus, tačiau „vis naujas ir jaunas, kol neįgyvendintas“³³. Dėl jo, pasak B.Railos, sutinka visi, ir kairieji, ir dešinieji, ir konservatoriai, ir liberalai... Juk visuotinai aišku, jog Lietuva turėtų tapti lygiaverte nare „tarpeuropinėje tautų šeimoje“, nes tik taip ji galės išlikti, gyventi ir progresuoti. Kaip to pasiekti? B.Raila ir tautai kelia tą patį uždavinį – „būti aukščiausiai kultūringa, aukščiausiai civilizuota ir pagarbia“³⁴. Siekiant tautos kultūringumo autorius siūlo nešvaistyti pinigų veltui, ką, pasak jo, daro egzilai (parapijos, koplyčios, kelionės, prašmatni apranga), bet panaudoti juos kur kas prasmingiau: lietuviškai kolegijai, mokslo ir meno institutams, teatro, muzikos, šokių ansambliams, televizijos ir radijo prasingo turinio programoms, spaudai, grožinei literatūrai leisti, studijų veikalams paruošti ir t.t. Taigi visose gyvenimo plotmėse reikia skleisti kultūrą idant lietuviškumas triumfuotų.

Yra straipsnių, kuriuose žurnalistas egzilų misiją nusako labai konkrečiai ir aiškiai. Tai yra: „padėti Tėvynei atgauti laisvę, grįžti į ją su savo išsineštomis intelektualinėmis, kultūrinėmis ir dvasinėmis pajėgomis, <...> šaukti pasauliui, kad bolševizmas yra pavergęs mūsų tautą ir kad jai turi būti gražinta nepriklausomybė, raginti didžiųjų valstybių vyriausybes mums toje pastangoje padėti, apipilti jas notomis ir memorandumais, ginti Lietuvos laisvės bylą ligi galo, per viso laisvojo pasaulio institucijas ir spaudą vesti propagandą, deginti sąžinę, budėti, neleisti užmiršti mūsų švento reikalo...“³⁵. B.Raila tokiais užmojais atrodo esąs labai optimistiškas, iniciatyvus ir energingas. Tačiau ar ne per plačiai užsimota? Greičiausiai autorius nesitikėjo visiško šių tikslų realizavimo, bet tikriausiai geriau reikalauti daugiau ir gauti nors keletą, negu reikalauti mažai ir negauti nieko. Būtent tokia išeivija, kokią bando piešti autorius, labai reikalinga Lietuvos valstybei ir tautai, kaip jos atrama, atstovė ir parama pasaulyje. „Ji gali būti puikus dvasinių, politinių ir ekonominių Lietuvos pajėgų rezervas svetur“³⁶, - įsitikinęs žurnalistas.

Jaunosios kartos situacija – „lietuviški medžiai vakarų kultūrvaizdyje“

Ne kartą B.Railos tekstuose sutinkama dar viena su kultūros plėtojimu bei lietuviškumo išlaikymu susijusi tema – tai naujosios generacijos misija. Dažnai nusivildamas išeivijos mohikanais, autorius tarsi atsvarą randa jaunosios kartos gretose: „ima pagunda tikėti, kad ateinančiųjų kartų skirtingi temperamentai ir pragmatiškesni protai lengviau suras praktiško darbo plotmę lietuvių tautos rezistencijai paremti, sutelkdami dar gyvas ideologiškai politinių grupuočių liekanas ir ypač išeivijos kultūros kūrėjų, mokslo darbuotojų sambūrius bei intelektualus kitataučius“³⁷. Iš jaunųjų lietuvių tikimasi kur kas stipresnių užmojų, naujų jėgų pliūpsnio, nes senieji emigrantai laikomi išsisėmusiais. Tiesiog atmintyje likusios senojo, jau išnykusio pasaulio vizijos nebegali padėti kovoti už laisvę, jos pasyvios, nebeturi gyvybės syvų. Todėl reikia naujų kovos metodų, sujungiant senąsias liekanas su naujais kūrybingais užmojais. Laisvę iškovosime, jei išlaikysime atsparumą, „jei jaunoji mūsų generacija iš naujo dar pakels galvą“³⁸. Jie yra vienintelė viltis.

Norėdamas parodyti, jog jaunoji generacija išties reikšminga ir tik jų darbas suteiks lietuviškumui prasmės, B.Raila kontrastui išryškinti apibūdina ir senąją kartą. Pastaroji piešiama griežtai ir šiurkščiai: „Visi

egzilai, politiniai pabėgėliai, neišvengiamai virsta beveik šizofreniškais, gyvenančiais savo praeities svaiguliais, niurzgiančiais ir žliumbiančiais dėl visko³⁹. Žinoma, tai nėra visuotinai teisingas teiginys, tačiau pavyzdžių, patvirtinančių jį, galima rasti tikrai nemažai. Tuo tarpu jaunesni egzilai nebegali turėti praeities svaigulių, jiems nežinomi senieji namai, o naujieji atrodo savi ir šilti.

Pristatydamas jaunąją išeivių generaciją, B.Raila pasinaudoja vieno iš tos kartos atstovų minčių analize⁴⁰. Studentas S.Šimoliūnas „Studentų žodyje“ teigia, kad lietuvių jaunimo kelias ypač sunkus, nes tie, kurie pasiryžę išlikti lietuviais nenori laikytis pasenusių tradicijų. „Jie žmogiškąją dramą ir būtį pergyvena ne iš kokios apręžtos lietuviškos pasaulėžiūros, bet betarpiškai per savo lietuvišką sielą“⁴¹, - teigia jaunuolis. Šie žmonės taikliai pavadinti „lietuviškais medžiais, augančiais vakarų kultūrvaizdyje“, bet jiems netinka „šermukšnių lietuviškuose soduose“ apibūdinimas. Tai žmonės, persisunkę vakarietiška kultūra, per kurią bando suvokti ir lietuviškumo prasmę bei likimą. Tačiau tas suvokimas neapsiriboja vien tik banalia, tradicine samprata. Materialiame pasaulyje jie siekia gilesnių išgyvenimų, pasineria į metafiziką. Taip jie kreipiasi į žmogų, ne tik į lietuvi. Ši naujoji karta kuria naujo žmogaus sampratą, kuri B.Railai atrodo priimtina ir reikalinga. Jis teigia, kad tik tokie žmonės su nauja pasaulėžiūra gali vesti kovą dėl Lietuvos išlaisvinimo ir priekį ir ją laimėti. Būtent tokia laisva ir plati pasaulėžiūra visais laikais buvo išganinga. „Kiekviena mūsų karta, jaunesnioji ir pati jauniausioji, jeigu tik ji atsirems į tas laisvės, teisės ir žmoniškumo bendrąsias idėjas, už kurias kovojo Kudirkos, Vaižganto, Višinskio, Biliūno, Biržiškos karta – nebus „žuvusioji karta“ mūsų tautai“⁴². Jaunajai generacijai priešpastatomi didžiuliai autoritetai, kuriais, kaip pavyzdžiais, patariama sekti. B.Raila skatina mokytis iš istorijos ir vaisingų jos pavyzdžių. Keista, bet autorius supranta šių jaunų žmonių poziciją. Jis netgi bando prisiminti ir sulyginti ją su pažiūromis, kurių laikėsi pats, būdamas jaunas. Įdomu tai, kad jos visiškai sutampa. Tačiau vertinant tas pozicijas iš tam tikro laiko perspektyvos, vis tik B.Raila lieka už tai, kad tautos patirtis, tradicijos nebūtų pamirštos, jas tiesiog reikėtų interpretuoti platesniame vakarietiškame kontekste. Nes juk tik jaunimas tebeturi galimybę pristatyti Lietuvą pasauliui, papasakoti lietuvių tautos istoriją ir taip prisidėti prie krašto laisvinimo misijos.

Rodydamas lietuviško jaunimo veidą, B.Raila nevengia ir kritikos. Jis cituoja jaunosios kartos vardu kalbantį V.Virbicką⁴³. Šio jaunuolio mintys kelia rašytojo pasipiktinimą, kadangi jis tarsi visiškai atsiriboja nuo praeities, gėdijasi savo senelių ir tėvų, reiškia jiems „politinius, kultūrinius bei psichologinius priekaištus“. Didžiausias jauno vyro rūpestis – graži ateitis. Vyresnieji, jo manymu, jaunime nori matyti save ir neleidžia jiems laisvai, savarankiškai reikštis. V.Virbickas netgi kritikuoja lietuvių išeivių literatūrą, teigdamas, kad pateikiama informacija pasenusi, romanai ir atsiminimai visiškai neįdomūs ir nepatrauklūs. Galiausiai jis tarsi pateikia ultimatumą - arba vyresnieji sudomins ir supras jaunuosius arba šie „neišvengiamai užsidarys savyje“ ir nutols nuo lietuviškumo⁴⁴. Matyti, kad išeivijos jaunimas nėra pakankamai įsisamoninęs lietuviškumo, jiems reikalinga motyvacija, kodėl jie turėtų dirbti Lietuvos vardan, kas jiems iš to. Tai labiausiai piktna B.Railą. Didžioji jaunimo dalis, pasak jo, kalba, jog „esą, seniai tik dejuoja Amerikos jaunimo atšalimu lietuvybei, bet vis taip ir negirdėti pozityvių pasiūlymų, kaip sudominti jaunimą lietuviška veikla“⁴⁵. „Ka? Sudominti?“, - iš nuostabos ir pykčio sušunka B.Raila. Jis pateikia gausybę pavyzdžių, kuriuose žmonės per amžius savo iniciatyva, laisva valia aukojosi ir mirė už tautos laisvę. Jie, kaip jau buvo minėta anksčiau, turi tapti pavyzdžiu. Žurnalisto manymu, jeigu žmogus į šią kovą ateis tik dėl siūlomų pramogų, tai nieko gero šiai kovai neduos. Ir galiausiai B.Raila grįžta prie to paties tikrojo žmogaus, vydūniškojo „žmogaus sau“ reikšmės. Toks generacijų konfliktas – tai kur kas gilesnis lietuviško žmogaus kokybės klausimas. Būtent – tikro, vertinančio dvasines vertybes, žvelgiančio giliau ir sumaterialėjusio, tik savo reikalais besirūpinančio, pasyvaus ir aptingusio žmogaus klausimas.

Apeliuodamas didžiąja dalimi į jaunąją kartą, B.Raila pasiūlo tris būtinas vertybes, dvasinius elementus, kurie prisidėtų prie sėkmingo tautų išlikimo: Pirma – „valstybingumo ir suvereniteto sąmonės išugdymas“. Antra – žmonių valia ir sugebėjimas vertinti ir ginti savo tautos ūkinius interesus, puoselėti jos garbę, prestižą, kalbą, dvasines institucijas, teisinę santvarką ir etninės kultūros lobius. Trečia – nereikėtų etninės kultūros vertybių ir senovės puoselėti tik kartojant tai, kas praecity buvo sukurta, reikia žvelgti ateitin, modernėti⁴⁶.

B.Railos istorinių egzilio interpretacijų apžvalga (Išvados)

Aptarus B.Railos tekstus išryškėjo jo pažiūrų pobūdis ir niuansai. Savo intelektualiniuose svarstymuose autorius egzilus skirsto į materialią daugumą ir intelektualią mažumą. Taip pat pabrėžia santykių tarp krašto lietuvių ir išeivių reikalingumą, nes tai vienintelis būdas išeiviams pažinti tikrąją tautą, jos kultūrą ir gyvenimą, o tautai įkvėpti laisvės oro. Būtent toks ir yra pagrindinis egzilų uždavinys – per tikrosios Lietuvos pažinimą prisidėti prie laisvėjimo kovos. O tai daryti autorius siūlo ne tik legaliai, bet ir plečiant pogrindžio ir rezistencinį bendravimą. Tuo tarpu išeivių baimę bendrauti jis interpretuoja kaip nepasitikėjimą savo tautiečiais. Užsidarymą nuo krašto, ryšio nutraukimą, visišką apatiją, nes negalima, bet tuo pačiu skambių lozungų reiškimą, pasisakymą už kovą autorius laiko tik beprasme ir apgaulinga retorika. Lygiai tokia pat nereikalinga, jo manymu, yra politinių jėgų kova egzilyje ir neteisėtos pretenzijos į tautos valdžią. Išeiviai, pasak B.Railos, yra stipri ir reikalinga atrama, bet svarbiausias vis tik yra kraštas ir ten likusieji. Daug vilčių autorius sudeda į jaunąją išeivių kartą, kurie, jo manymu, galėtų laimėti tautos laisvinimo kovą, panaudodami lietuviškas tradicijas moderniam kontekste.

Pagrindinis išeivių rūpestis, pasak autoriaus, šiandien yra atstatyti Lietuvos nepriklausomybę, iškovoti tautai laisvę, pašalinti okupaciją. O sėkmę siekiant šių tikslų gali garantuoti stiprybė iš garbingos Lietuvos praeities, įkvėpimas jos kovingoje dabartyje, sąžiningas žmogiškos ir tautinės pareigos Tėvynei atlikimas⁴⁷.

Daugelis gero savo kraštui linkinčių intelektualų to meto situacijoje geidė laisvės lietuvių tautai, tik kiekvienas skirtingomis priemonėmis. B.Railos būdai, kaip galėjome įsitikinti, buvo ganėtinai nauji, netikėti, rizikingi ir drąsūs, prieštaraujantys daugumai. Kiek jie prasmingi, teisingi ir rezultatyvūs, jau kitas klausimas. O visus žurnalisto galvojimus apibendrinkime jau darbo pradžioje cituotu eilėraščiu. Jis puikiai perteikia B.Railos galvojimų kryptį poetine forma:

Mes pabėgom
Ir kalbam apie baisumus,
Kurių išvengėm...

Mes esam saugūs
ir vis dėlto skundžiamės:
maistas čia keistas,
šalti naujieji namai,
ne tokie kaip senieji,
pavasaris čia nuobodus.
vasara mirusi,
gėlės nekvepia,
pasikeitęs
net mūsų širdies plakimas.

Atsiminimai apgaubia mus,
gražūs, jaudinantys,
kai prisimenam
senuosius namus
ir verkiam.

Egzilai –
palūžusios širdies žmonės.
Ne herojai.
Herojai namie pasilieka
- ir miršta⁴⁸.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Raila B. *Bastūno maištas*. Chicago, Algimanto Mackaus Knygų leidimo fondas, 1977.
2. Raila B. *Dialogas su lietuviais*. Akimirksnių kronikos 2. Boston, Lietuvos enciklopedijų leidykla, 1970.
3. Raila B. *Iš paskendusio pasaulio*. Straipsniai, essay, kritika, kronikos, 1946-1958. Chicago, Srovė, 1962.
4. Raila B. *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga, 1993.
5. Raila B. *Kodėl antraip?* Literatūrinės kronikos su išgyvenimais. Vilnius, 1991.
6. Raila B. *Kryžkelės*. Radijo prakalbos į Lietuvą 1986-1988. IV-as rinkinys. Chicago, Lietuviškos knygos klubas, 1989.

7. Raila B. *Kuo alsavom*. Esė, publicistika. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996.
8. Raila B. *Laumių juosta*. Akimirksnių kronikos 1. London, Nida, 1966.
9. Raila B. *Liudytojo poringės*. Minčių ir išgyvenimų pėdsakais, 1944-1996. Vilnius, Žurnalistika, 1996.
10. Raila B. *Nuo vakarykštės iki rytdienos*. Tautos laisvėjimo vaivorykštė. Vilnius, Žurnalistika, 1996.
11. Raila B. *Paguoda*. I-a dalis. Akimirksnių kronikos 4. London, Nida, 1974.
12. Raila B. *Paguoda*. II-a dalis. Akimirksnių kronikos 5. London, Nida, 1974.
13. Raila B. *Paguoda*. III-ia dalis. Akimirksnių kronikos 6. London, Nida, 1975.
14. Raila B. *Raibos agavos*. London, Nida, 1983.
15. Raila B. *Rašalo ašaros*. Vilnius, Žurnalistika, 1995.
16. Raila B. *Tamsiausia prieš audrą*. Straipsniai, lietuvių politinių, visuomeninių idėjų klausimai, 1946-1958. Chicago, Srovė, 1960.
17. Raila B. *Tave mylėti tegalima iš tolo*. Radijo prakalbos į Lietuvą, 1983-1985. Chicago, Draugas, 1986.
18. Raila B. *Vaivos rykštė*. Šimtas prakalbų į Lietuvą, 1975-1979. Cleveland, Viltis, 1980.
19. Raila B. *Versmės ir verpetai*. Akimirksnių kronikos 3. Boston, B.A. Budginai, 1970.
20. Greimas A. J. *Iš arti ir iš toli*. 1991. P. 263-267.
21. Kompiuterinė *Lietuvių literatūros enciklopedija*, 2001.
22. Linauskas V. *Bronio Railos politinės veiklos XX a. Ketvirtajame dešimtmetyje bruožai* // Kultūros barai. Nr. 4, 2007. P. 71-78.
23. Žemelis H. *Keli žodžiai apie autorių* // Raila B. *Nuo vakarykštės iki rytdienos*. Vilnius, Žurnalistika, 1996. P. 512-514.

---

¹ Tai vengrų poetės, žurnalistės ir kritikės Gizi de Zsemley Blo eilėraštis, kuris buvo įdėtas į PEN klubo rašytojų egzilų sekcijos žurnalą „Arena“ (1963 m. 16nr.). Ši eilėraštį pažodžiui išvertė pats B. Raila, pripažindamas, kad tai eilutės, kurios egzilui turėtų būti labai skaudžios ir nesmagios, tačiau svarbios ir reikšmingos, nes atskleidžia tiesą. Be abejo, tai poezija ir remtis tik ja viena galbūt nepakanka, bet turint omenyje ir paties B. Railos svarstymus, šis eilėraštis yra meninė jo minčių ir požiūrio iliustracija.

² Kompiuterinė *Lietuvių literatūros enciklopedija*, 2001.

³ Raila B. *Vaivos rykštė*. Šimtas prakalbų į Lietuvą, 1975-1979. Cleveland, Viltis, 1980. P.211.

⁴ Raila B. *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga, 1993. P.11.

⁵ Raila B. *Vaivos rykštė*. Šimtas prakalbų į Lietuvą, 1975-1979. Cleveland, Viltis, 1980. P.212.

⁶ Raila B. *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga, 1993. P.11.

⁷ Ten pat. P.12.

⁸ Ten pat. P.14.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Raila B. *Tamsiausia prieš audrą*. Straipsniai, lietuvių politinių, visuomeninių idėjų klausimai, 1946-1958. Chicago, Srovė, 1960. P.264.

¹² Raila B. *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga, 1993. P.210.

¹³ Raila B. *Tamsiausia prieš audrą*. Straipsniai, lietuvių politinių, visuomeninių idėjų klausimai, 1946-1958. Chicago, Srovė, 1960. P.141.

¹⁴ Ten pat. P.142.

¹⁵ Ten pat. P.146.

¹⁶ Raila B. *Vaivos rykštė*. Šimtas prakalbų į Lietuvą, 1975-1979. Cleveland, Viltis, 1980. P.247.

¹⁷ Ten pat. P.22.

¹⁸ Raila B. *Tave mylėti tegalima iš tolo*. Radijo prakalbos į Lietuvą, 1983-1985. Chicago, Draugas, 1986. P.208.

¹⁹ Raila B. *Vaivos rykštė*. Šimtas prakalbų į Lietuvą, 1975-1979. Cleveland, Viltis, 1980. P.266.

²⁰ Raila B. *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga, 1993. P.20.

²¹ Raila B. *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga, 1993. P.227.

²² Žemelis H. *Keli žodžiai apie autorių* // Raila B. *Nuo vakarykštės iki rytdienos*. Vilnius, Žurnalistika, 1996. P. 512-514.

-
- ²³ Ten pat. P.226.
- ²⁴ Raila B. *Vaivos rykštė*. Šimtas prakalbų į Lietuvą, 1975-1979. Cleveland, Viltis, 1980. P.348.
- ²⁵ Ten pat.
- ²⁶ Ten pat. P.340.
- ²⁷ Ten pat. P.411.
- ²⁸ Ten pat.
- ²⁹ Raila B. *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga, 1993. P.25.
- ³⁰ Ten pat. P.26.
- ³¹ Ten pat. P.35-36.
- ³² Ten pat. P.167.
- ³³ Ten pat. P.112.
- ³⁴ Ten pat. P.127.
- ³⁵ Raila B. *Tamsiausia prieš audrą*. Straipsniai, lietuvių politinių, visuomeninių idėjų klausimai, 1946-1958. Chicago, Srovė, 1960. P.22.
- ³⁶ Raila B. *Nuo vakarykštės iki rytdienos*. Tautos laisvėjimo vaivorykštė. Vilnius, Žurnalistika, 1996. P.461.
- ³⁷ Raila B. *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga, 1993. P.218.
- ³⁸ Raila B. *Kitokios Lietuvos ilgesys*. Esė. Vilnius, Vaga, 1993. P.26.
- ³⁹ Ten pat. P.15.
- ⁴⁰ „Studentų žodyje“ taip rašė santarietis Saulius Šimoliūnas.
- ⁴¹ Raila B. *Laumių juosta*. Akimirksnių kronikos 1. London, Nida, 1966. P.16.
- ⁴² Ten pat. P.17.
- ⁴³ V. Virbicko pasisakymas žurnale „Atžalynas“.
- ⁴⁴ Raila B. *Laumių juosta*. Akimirksnių kronikos 1. London, Nida, 1966. P.21.
- ⁴⁵ Ten pat. P.25.
- ⁴⁶ Raila B. *Nuo vakarykštės iki rytdienos*. Tautos laisvėjimo vaivorykštė. Vilnius, Žurnalistika, 1996. P.421-422.
- ⁴⁷ Raila B. *Tamsiausia prieš audrą*. Straipsniai, lietuvių politinių, visuomeninių idėjų klausimai, 1946-1958. Chicago, Srovė, 1960. P.70, 78.
- ⁴⁸ Tai vengrų poetės, žurnalistės ir kritikės Gizi de Zsemley Blo eilėraštis, kuris buvo įdėtas į PEN klubo rašytojų egzilų sekcijos žurnalą „Arena“ (1963 m. 16nr.).